

**PAMIĘĆ ZBIOROWA A INDYWIDUALNE
WIZJE PRZYSZŁOŚCI
W FILMIE KIRIŁŁA SIERIEBRIENNIKOWA UCZEŃ
КОЛЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ И ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ
ОБРАЗЫ БУДУЩЕГО
В ФИЛЬМЕ КИРИЛЛА СЕРЕБРЕННИКОВА УЧЕНИК
COLLECTIVE MEMORY AND INDIVIDUAL IMAGES
OF THE FUTURE
IN KIRILL SEREBRENNIKOV'S FILM *THE STUDENT***

Aliaksandr Raszpau

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska,
arasp@amu.edu.pl

Abstract: The article discusses the functioning of collective memory and its manifestations in contemporary Russian cinematography. The author analyzes the play *Martyr* by the German playwright Marius von Mayenburg and compares it with the film *The Student* directed by a Russian filmmaker Kirill Serebrennikov. The author refers to the concept of collective memory in order to explain its significance in the process of constructing and preserving national identity. On the basis of this analysis it is shown that the youngest generation of Russians are experiencing an identity crisis, and that they are trying to redefine the models and patterns imposed on it in an effort to find its place in today's world.

Słowa kluczowe: pamięć zbiorowa, wizja przyszłości, Kiril Sieriebriennikow, Marius von Mayenburg.

Ключевые слова: коллективная память, образ будущего, Кирилл Серебренников, Мариус фон Майенбург.

Keywords: collective memory, the image of future, Kiril Serebrennikov, Marius von Mayenburg.

Twórczość dramaturgiczna Mariusa von Mayenburga jest ściśle związana z berlińskim teatrem Schaubühne, a do współpracy zaprosił go dyrektor tego teatru, który jest jednym z najwybitniejszych współczesnych dramaturgów europejskich, Tomas Ostermeier. Mayenburg w 2012 roku stworzył sztukę pt. *Męczennicy*¹, która stała się inspiracją dla współczesnego rosyjskiego twórcy teatralnego i filmowego Kirilla Sieriebrien-

¹ M. von Mayenburg, *Męczennicy*, tłum. E. Ogródowska-Jesionek, „Dialog” 2014, nr 1, s. 114-155.

nikowa. Za jego sprawą w Moskwie odrodził się i prężnie działa najstarszy teatr dramatyczny pod nową nazwą Gogol-centrum. Sieriebriennikow jest artystą uznanym nie tylko w Rosji².

Rosyjski twórca z dramatu Mayenburga stworzył dwa odrębne obrazy: sztukę (*M*)ęczennik³ oraz film *Uczeń*⁴. Ekranizacja, która jest przedmiotem niniejszego artykułu, zdobyła ważne nagrody, między innymi na rosyjskim festiwalu *Centaur*, za najlepszą reżyserię oraz została uhonorowana Nagrodą niezależnej prasy im. Francois Chalais na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Cannes w 2016 roku.

Ciekawa jest historia metamorfozy samego tytułu: w oryginale odnoszącym się do rzeczywistości niemieckiej tytuł brzmi *Męczennicy* (niem. *Märtyrer*). Jest w nim zawarta autorska ironia, bowiem nikt w tej sztuce nie ginie za wiarę. Inaczej sytuacja przedstawia się jeśli chodzi o adaptację wspomnianego dramatu do rzeczywistości rosyjskiej. W wersji scenicznej zyskuje on tytuł (*M*)ученик; tu bez trudu można dostrzec postmodernistyczną grę językową, w której nauczyciel staje się ofiarą, a uczeń – oprawcą (ros. *Ученик* – *учитель*; (*M*)ученик – (*M*)учитель). Ów zabieg sugeruje odbiorcy dwoistość odczytania sensu przedstawionych zdarzeń i uczestniczących w nich osób. Z jednej strony, mamy męczennika (tylko jakiej sprawy?), z drugiej zaś – ucznia („męczennika swojej sprawy”?). W filmie natomiast, już bez ironii i gry językowej, pozostaje jedynie uczeń (ros. *Ученик*) – wieloznaczny.

Punktem wyjścia dla dalszych rozważań stała się koncepcją „pamięci zbiorowej” zaproponowana przez profesor Barbarę Szacką w pracy pt. *Czas przeszły, pamięć, mit*. Według autorki istnieją trzy wymiary obszaru problemowego „pamięci zbiorowej”. Po pierwsze, przekonanie, że „pamięcią o swojej przeszłości rozporządzają i odwołują się do niej zbiorowości społeczne różnego typu”⁵. Na tej podstawie nazwanie zbiorowości i określenie rodzaju pamięci nie sprawia kłopotu – zajmujemy się rosyjską pamięcią zbiorową dotyczącą trzech epok historycznych: carskiej, radzieckiej oraz postradzieckiej. Po drugie, wewnątrz tej zbiorowości mamy do czynienia z dwoma rodzajami pamięci zbiorowej.

² Aresztowany na podstawie fikcyjnych zarzutów od sierpnia 2017 roku do dziś pozostaje w areszcie śledczym. Co jest jednoznaczne z wyeliminowaniem z życia publicznego i artystycznego twórcy otwarcie wyrażającego ocenę rosyjskiego społeczeństwa i jego historii.

³ Premiera sztuki (*M*)ęczennik w reżyserii Sieriebriennikowa odbyła się w Moskwie na deskach teatru Gogol-centrum w 2014 roku.

⁴ К. Серебренников, *Ученик*, Нype Film 2016 (DVD). Cytowane fragmenty filmu w dalszej części artykułu mają oznaczony w nawiasie czas przywołanej kwestii.

⁵ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, s. 38.

Z oficjalnie uznawaną zwaną instytucjonalną, oraz taką, która istnieje poza tym oficjalnym obiegiem i zawiera treści niekiedy drastycznie różniące się od treści tej pierwszej.

Aktualność powyższej propozycji teoretycznej potwierdza znacząca obecność w przestrzeni utworu reprezentantów oraz atrybutów takich instytucji jak państwo, cerkiew oraz szkoła jako nośników pamięci o dziejach zbiorowości i jej organizacji (instytucja tu rozumiana jest jako utrwalony nawyk myślenia pewnej zbiorowości) z jednej strony, z drugiej zaś – przedstawiciela pamięci nieoficjalnej, który tworzy alternatywną narrację, podważającą prawdziwość owego przekazu.

Po trzecie, istnieje też płaszczyzna rozpatrywania problemu „pamięci zbiorowej”, w której ważnymi kategoriami są pamięć pokoleniowa o znaczących wydarzeniach, jak i pamięć członków danej zbiorowości o jej dziejach. Przy czym pamięć pokoleniowa „nie obejmuje wyłącznie tych wydarzeń, w których osobiście uczestniczyli przedstawiciele danego pokolenia, ale także te, które miały miejsce w czasie ich życia i o których wiedzę uzyskali w sposób pośredni, od innych ludzi i poprzez różnego rodzaju środki przekazu”⁶. Nosicielami pamięci pokoleniowej są w filmie osoby w podobnym wieku: dyrektorka, nauczyciele, w tym pop jako nauczyciel religii, matka Benjamina i inni pracownicy szkoły. Innym pokoleniem będącym niewolnikiem pamięci zbiorowej są uczniowie wspomnianej szkoły.

Wreszcie, profesor Barbara Szacka pod pojęciem „pamięć zbiorowa” rozumie

zbiór dotyczących przeszłości przekonań i idei, które pomagają tak ludziom, jak i społeczeństwu rozumieć własną przeszłość i teraźniejszość, a w konsekwencji także przyszłość. Zbiór ten powstaje jako skrzyżowanie oficjalnych i potocznych kulturowych przekazów⁷.

Dzięki takiej, a nie innej wykładni pojęcie „pamięć zbiorowa” staje się użytecznym narzędziem przy rozpatrywaniu rekonstrukcji przeszłości dokonywanych przez bohaterów. Nie jest to zwykle przywoływanie „śladów pamięci” lecz „pełne wyobraźni rekonstruowanie, czy konstruowanie, będące wytworem [...] postawy wobec [...] przeszłych reakcji czy doświadczeń”⁸. Niedookreśloność czy wysoki stopień uogólnienia owego pojęcia stwarza możliwość posługiwania się nim w odniesieniu do rozmaitych sytuacji historycznych i kondycji ludzkich w różnych społeczeństwach na różnych etapach ich istnienia. Najczęściej to pojęcie wiąże się z przemianami zachodzącymi we współczesnym świecie i to-

⁶ Ibidem, s. 39.

⁷ Ibidem, s. 40.

⁸ Ibidem, s. 42.

warzyszącemu im poczuciu wykorzenia oraz tożsamościowej dezorientacji.

Przyglądając się szkole z omawianego filmu dowiadujemy się czym żyje dzisiaj przedstawiona społeczność, jak widzi przeszłość i co w niej dostrzega. W filmie wygląda to następująco: jest to historia tytułowego ucznia, Benjamina, wychowującego się bez ojca (co jest charakterystyczne dla bohatera tzw. „nowego dramatu rosyjskiego”), poszukującego swej tożsamości poprzez odrzucenie ogólnie obowiązujących wartości reprezentowanych przez szkołę, cerkiew i rodzinę czyli własną matkę. Powołując się na Pismo Święte bohater kategorycznie neguje nauką teorię powstania i rozwoju świata, cynicznie manipuluje celowo dobranymi cytatami z Biblii, które mają się przyczynić do wykreowania jego osobistej wizji świata. Utwierdzając się w słuszności własnych przekonań usilnie stara się narzucić je reszcie swego otoczenia. W tym celu wykorzystuje Griszę, kolegę z klasy, który poprzez swoje kalectwo jest odrzucony przez grupę rówieśniczą, prześladowany, wyśmiewany i rozpaczliwie poszukujący akceptacji – dla Benjamina staje się łatwą zdobyczą i narzędziem jego „eksperymentów”. Próba zdyscyplinowania zbuntowanego ucznia obnaża bezsilność szkoły, cerkwi, rodziny pozbawionej autorytetu ojca. Jest to również historia konfrontacji dwóch postaw, świeckiej i religijnej, w Rosji postradzieckiej w swych skrajnych przejawach doprowadzona do absurdu.

Z jednej strony mamy konserwatywnych, konformistycznych urzędników państwowych – pokolenie urodzone i ukształtowane w czasach radzieckich – jak dyrektorka, w której gabinecie wisi portret Putina, a na biurku znajduje się flaga rosyjska, tyle że odwrócona do góry nogami, oraz pani od historii odpowiedzialna za przekaz oficjalnie usankcjonowanej wiedzy historycznej a znakiem jej przynależności do obowiązującej w XXI wieku rosyjskiej doktryny państwowej jest demonstracyjnie noszona czarno-żółta wstążka św. Jerzego. Pani od historii zadaje pracę domową na temat roli Stalina oraz znaczenia Wielkiego terronu, co wpisuje się w nową tendencję w Rosji putinowskiej – chodzi o pozytywną reinterpretację tej postaci historycznej.

Odwołanie się do historii w filmie Sieriebriennikowa nie ma ścisłego związku z przeszłością. W tym przypadku należy mówić raczej o konstruowaniu na wielką skalę tego, co się nazywa pamięcią zbiorową. Według Jana Assmanna, pamięć zbiorowa jest wiedzą, która kształtuje tożsamość. Wiedza ta jest zobiektywizowana w postaci form symbolicznych takich jak mity, pieśni, tańce, przysłowia, prawo, święte teksty, rzeźby, ornamenty, obrazy, drogi itp.⁹ Natomiast

⁹ Я. Ассманн, *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*, пер. М. Сокольской, Языки славянской культуры, Москва 2004, s. 95. (Tu i następnę tłumaczenie z języka rosyjskiego własne — A. R.).

jednostkowa pamięć powstaje w indywidualum przez jego udział w procesach komunikacji. Jest funkcją jego przynależności do różnorodnych grup społecznych, od rodziny, do wspólnoty religijnej i narodowej. Pamięć żyje w komunikacji i dzięki niej: jeśli komunikacja zostaje zerwana albo znikają ramy odniesień, następuje zapominanie¹⁰.

Trzeba ją jednak odróżniać od historii i historiografii, a czasami wręcz przeciwstawiać. Pamięć zbiorowa jawi się zatem jako sposób konstruowania wspólnoty oraz tożsamości poszczególnych jej uczestników.

Według Michaiła Jampolskiego, współczesnej polityki rosyjskiej nie sposób zrozumieć i wyjaśnić bez pojęcia „pamięci zbiorowej” i właściwych dla niej deformacji świadomości. Nie będąc w stanie zaproponować Rosjanom osiągnięć, z którymi oni mogliby się identyfikować, władza pozycjonuje siebie jako kontynuatorkę mitologicznej przeszłości legitymizując tym samym swoją politykę¹¹.

Wiąże się to z kryzysem tożsamości narodowej i konstruowaniem mitu założycielskiego. Dla tych, którzy urodzili się i przeżyli znaczną część swego życia w Związku Radzieckim dominującą tożsamością było pojęcie „człowiek radziecki”, a mitem założycielskim – Rewolucja październikowa. Zdaniem Jampolskiego, władze dzisiaj chcą uczynić takim samym mitem założycielskim Święto Zwycięstwa (9 maja 1945). Postradziecka rosyjska tożsamość narodowa bierze swe początki w dwóch wydarzeniach – Chrzcie Rusi (zmaconym przez wojnę na Ukrainie) oraz zwycięstwie nad Niemcami, na które Rosjanie chcą mieć monopol, marginalizując znaczenie innych narodów – Ukraińców, Białorusinów, Gruzinów, Mołdawian, Kazachów, Uzbeków i innych¹². Znakiem tego dążenia ostatnimi laty stała się wstążka św. Jerzego, symbol wynaleziony w czasach Putina.

W tym miejscu warto przypomnieć, jaką historię ma wstążka, którą demonstracyjnie przypina do klapy wspomniana wcześniej nauczycielka historii. Otóż wywodzi się z 1769 roku, gdy caryca Katarzyna Wielka ustanowiła Imperatorski Order Świętego Męczennika i Zwycięzcy Jerzego, którym nagradzano carskich oficerów za męstwo na polu walki. Później do jego barw odwoływała się biali, przeciwnicy bolszewików w czasie wojny domowej. Order św. Jerzego wrócił w 1943 roku. Czarno-pomarańczowe wstęgi były wykorzystywane w Krzyżu św. Jerzego

¹⁰ J. Assmann, *Kultura pamięci*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2009, s. 68.

¹¹ Zob.: М. Ямпольский, *Коллективная память на тропе победы*, Информационный портал Colta.ru, 08.05.2015, [w:] электронный ресурс: <https://www.colta.ru/articles/specials/7253> (12.09.2017).

¹² Ibidem.

przyznawanym w Rosyjskim Korpusie Ochronnym, który walczył u boku wermachtu. Od czasów II wojny światowej, mimo carskiej proweniencji, barwy czarno-pomarańczowe za sprawą radzieckiej propagandy zaczęto kojarzyć ze zwycięstwem nad III Rzeszą. W roku 2005 agencja RIA Nowosti, w 60. rocznicę zakończenia II wojny światowej, sięga po barwy wstęgi św. Jerzego i sztucznie tworzy własny symbol święta Dnia Zwycięstwa – wstążkę św. Jerzego¹³. Założeniem twórców tej akcji społecznej jest upamiętnienie i uczczenie bohaterów Dnia Zwycięstwa 9 maja 1945 roku, a tym samym skonsolidowanie podzielonego społeczeństwa. Akcja polega na noszeniu na widocznym miejscu symbolicznych wstążek tak, jak czyni to jedna z bohaterek filmu.

Jednakże akcja ta zyskała szerokie poparcie jedynie w Rosji i tylko częściowo wypełniła postawione cele. Poza granicami kraju spotkała się ona z niechęcią ze strony władz niezależnych krajów lub też z jednoznacznym odrzuceniem. O tym, że cykliczne rozprowadzanie kilkuset tysięcy kilometrów wstążki w ramach obchodów Święta Zwycięstwa przyniosła odwrotny od zamierzonego skutek świadczyć może reakcja byłych republik radzieckich, które także przyczyniły się do zwycięstwa w tej wojnie. Po wojnie 2008 roku w Gruzji wstążki św. Jerzego uznawane są za symbol imperializmu rosyjskiego, gdyż przy wsparciu Rosji odebrano Gruzji obszary Abchazji i Południowej Osetii. Po 2014 roku i aktywnym wykorzystaniu czarno-pomarańczowej symboliki na terenach Krymu i we wschodniej Ukrainie przez armię rosyjską i separatystów Ukraińcy oraz społeczność międzynarodowa uznała ów symbol za przejaw nacjonalizmu rosyjskiego. W 2015 roku na Białorusi wstążka św. Jerzego została zastąpiona oficjalną czerwono-zieloną wstążką z kwiatem jabłoni. Przykładów postrzegania wstążki św. Jerzego jako symbolu rosyjskiego imperializmu, neokolonializmu, nacjonalizmu i militarysty na przestrzeni byłych republik radzieckich jest znacznie więcej.

Zatem wstążka św. Jerzego pojawiająca się na ubraniu nauczycielki historii jest znakiem niezwykle pożądanym, ale nieudolnie konstruowanej tożsamości narodowej poprzez deformację pamięci zbiorowej o przeszłości. Nauczycielka historii partycypuje w pamięci zbiorowej – z tego wynikają specyficzne schematy postrzegania i wspominania, kształtujące indywidualną i ponadindywidualną tożsamość.

W swoich rozważaniach podczas lekcji Irina Pietrowna dokonuje oceny radzieckiej imperialnej przeszłości. Wszelkie takie próby oceny, tak czy inaczej, związane są z procesem destalinizacji lub restalinizacji. Mówi ona, że „owszem, Stalin fizycznie wyeliminował ludzi zdolnych stworzyć realną opozycję przeciwko jego reżimowi, ale jednocześnie

¹³ E. Сурначева, *Ленточный конверт*, „Коммерсантъ Власть” 2015, № 17–18, s. 16.

udało mu się zaangażować szerokie masy ludności do realizacji celów związanych z modernizacją kraju” (Y., 59.30). Po czym podaje uczniom tematy pracy domowej: „Stalin jako skuteczny manager” oraz „Represje, strach i kara jako skuteczny mechanizm selekcji kadrowej” (Y., 59.59).

Słowa nauczycielki świadczą o tym, że jest ona zwolenniczką drugiej opcji. Jest ona medium przekazującym narzucone odgórnie w podręcznikach historii treści, które uzasadniały przyśpieszoną modernizację ZSRR jako cel najwyższy, który należało osiągnąć za wszelką cenę. GUŁAG był traktowany jako efekt uboczny skutecznej polityki Stalina. Z kolei Wielki terror tłumaczono dążeniem władzy najwyższej do „zachowania kontroli nad państwem”. Program „skutecznego managera” prowadzi do zapomnienia i uwolnienia od odpowiedzialności reżimów politycznych przeszłości. Nauczycielka historii jest aktywną uczestniczką intensywnego procesu nowej mitologizacji i instrumentalizacji radzieckiej przeszłości. Staje się częścią wspólnej rytualnej praktyki obchodzenia Święta Zwycięstwa poprzez manifestację niedawno wynalezionych symboli oraz dokonuje politycznej rehabilitacji Stalina. Konsekwencją tego jest to, że z przestrzeni pamięci zbiorowej jest wypierane poczucie winy przed ofiarami terroru, a także dezaktualizuje się sposób postrzegania tych wydarzeń jako ostrzeżenie przed powtórzeniem podobnej tragedii w przyszłości.

Owe wyznaczniki odnoszą się wyraźnie do orędzia Putina do parlamentu z 2012 roku, w którym to powiedział o kryzysie, z jakim zderzyła się Rosja u progu XXI wieku, o konieczności powrotu do „tradycyjnych wartości”¹⁴, a także o istniejącym deficycie elementów scalających duchowość narodu nazywając je „spoiwem duchowym” (ros. „духовные скрепы”¹⁵). W tym programie szczególną rolę ma do odegrania rosyjska cerkiew prawosławna¹⁶.

¹⁴ W. Rodkiewicz, J. Rogoża, *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Seria „Punkt widzenia” 2015, nr 48, Wyd. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 9.

¹⁵ Por.: Pojęcie „skriepa” jako element scalający społeczeństwo rosyjskie u różnych autorów przybierało rozmaite znaczenia: u Bierdiajewa jest to car (Н. Бердяев, *Духовные основы русской революции. Философия неравенства*, YMCA-Press, Paryż 1990, s. 273); u Kołłataj to idea „wolnej miłości” (А. Коллонтай, *Дорогу крылатому Эросу! (Письмо к трудящейся молодежи)*, [w:] электронный ресурс: https://www.marxists.org/russkij/kollontai/winged_eros.htm (12.09.2017)); u Sołżenicyna – język rosyjski (А. Солженицын, *Нобелевская лекция по литературе, 1972*, [w:] электронный ресурс: http://www.lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/s_nobel.txt_with-big-pictures.html (12.09.2017)) itd.

¹⁶ Warto przypomnieć, że administracja prezydenta ogłosiła przetarg na zbadanie „markerów duchowych skriep”, którego zwycięzcą została grupa naukowców z Instytutu Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk (Zob.: К. Богданов, *Народные скрепы: что*

Przedstawionej w ten sposób koncepcji „pamięci zbiorowej” przeciwstawiona jest indywidualna wizja przyszłości, której wyrazicielem jest Benjamin. Pamięć zbiorowa zostaje zastąpiona indywidualną amnezją. Skutkiem wyparcia ze świadomości wiedzy określającej tożsamość bohatera jest utożsamienie przez Benjamina swego ojca z Bogiem oraz zastąpienie historii swego kraju, historią opisaną w Piśmie Świętym.

Bohater odtrąca również popa z jego próbą zwerbowania go w szeregi głosicieli prawosławia. Tępi wszelkie przejawy seksualności począwszy od potępienia matki, która po rozwodzie utrzymuje kontakty seksualne z obcym mężczyzną, poprzez zbyt skąpe stroje kąpielowe dziewczyn i fizyczne odtrącenie Lidii, a na nienawistnym potępieniu homoseksualizmu Grisy kończąc.

Bunt nastolatka w krótkim czasie przyjmuje postać kruczaty przeciwko wszystkim i wszystkiemu. Jego wojna zaczyna się od stwierdzenia, że półnagie ciała dziewczyn na lekcjach pływania obrażają jego uczucia religijne¹⁷. Następnie jego ekscesy przyjmują postać skandalicznych performansów, takich jak rozbieranie się do naga przy całej klasie na lekcji biologii w geście protestu przeciwko stosowaniu antykoncepcji, jest to bowiem, według niego, niezgodne z naukami płynącymi z Pisma Świętego. Innym razem akcja performatywna ma formę przebrania się za małpę i naśladowania jej zachowań w odpowiedzi na prezentację podstawowych praw teorii Darwina dotyczących pochodzenia człowieka. Kolejnym przejawem pogłębiającej się obsesji religijnej jest skonstruowanie krzyża i przybicie go do ściany w sali, w której odbywają się najważniejsze szkolne uroczystości.

Przeszkodą na jego drodze do urojonej świętości jest nauczycielka biologii Helena Krasnowa – w utworze jedyna przedstawicielka nieco młodszego pokolenia nauczycieli otwartych, dobrze wykształconych, bezgranicznie oddanych swej profesji. Benjamin uznał, że należy ją wyeliminować. Nie zamierza uczynić tego sam. Posłuży się manipulacją wykorzystując w tym celu Griszę. Wie, że jest w nim zakochany i uczyni

есть фольклор и как сегодня изобретаются традиции, Научный портал „Теории и практики”, 29.03.2016, [w:] электронный ресурс: <https://theoryandpractice.ru/posts/13197-folklore> (15.10.2017)). Zatem to, co u Pielewina w jego *Generation P*, czyli zleceniu przez Wowczyka Małego Wawilenowi Tatarskiemu wynalezienie idei narodowej, wydawało się groteską, w Rosji Putina stało się rzeczywistością.

¹⁷ Sformułowanie to odnosi się wprost do procesów zachodzących we współczesnej Rosji. Wystarczy przywołać precedensowe wyroki dla wokalistek zespołu Pussy Riot lub ostatni wyrok sprzed kilku tygodni wobec blogera z Jekaterynburga. Za to, że w świątyni prawosławnej grał on w grę Pokemon Go sąd skazał Sokołowskiego na 3,5 roku pozbawienia wolności w zawieszeniu, a jego nazwisko zostało umieszczone na liście ekstremistów.

wszystko, czego ten zażąda. W tym momencie Benjamin przekracza linię, za którą staje się fanatykiem religijnym zdolnym do stosowania terroru jako instrumentu do osiągnięcia swego celu.

W finale dramatu Mayenburga Benjamin osiąga swój cel poprzez fałszywe oskarżenia Eriki o molestowanie seksualne. Dyrektor Batzler w przekonaniu, że pani Roth zhańbiła szkołę i zawód nauczyciela, bez zastanowienia zwalnia ją z pracy. Na znak protestu Erika mówi: „mam młotek i nie ruszę się stąd. (za pomocą młotka i gwoździ będzie przybijając swoje stopy do podłogi) To jest moje miejsce. Ja jestem tutaj na swoim miejscu, nie wy”¹⁸. Nieprzypadkowo ta scena i postać nauczycielki biologii jest dosłownie przeniesiona do filmu Sieriebriennikowa. Roth-Krasnowa mają świadomość swej roli w społeczeństwie a wręcz misji i wyraźnie to artykułują stając się tym samym najgroźniejszym przeciwnikiem nie tylko fałszywego proroka Benjamin, ale również konformistycznego społeczeństwa, którym powodują przede wszystkim strach przed ponadprzeciętnością jednostki. Wobec tego zagrożenie należy wyeliminować – dla Roth-Krasnowej nie ma miejsca w takim społeczeństwie, ponieważ nie pasują one do jego wizji przyszłości.

Zestawienie takich atrybutów jak „ciało”, „młotek”, „gwoździe”... zazwyczaj niechybnie przywołuje obraz Chrystusa przybijanego do krzyża – ideę zbawienia, ale nie tylko. Trudno nie zauważyć, że taki finał wyraźnie koresponduje z performansem petersburskiego artysty-akcjonisty Piotra Pawleńskiego pt. „Fiksacja”. Ta ekscentryczna akcja miała miejsce 10 listopada 2013 roku na Placu Czerwonym w Moskwie. Pod murami Kremla obnażony artysta przybił wówczas swoje genitalia olbrzymim gwoździem do bruku. Sens tego happeningu tłumaczył następująco: „Nagi artysta, patrzący na swoje jaja przybite do bruku to metafora apatii, politycznej obojętności i fatalizmu dominujących dziś w społeczeństwie rosyjskim”¹⁹. Słuszność danej analogii zdaje się potwierdzać inne fakty z życia tego artysty. Jeszcze wcześniej w 2012 roku podczas procesu nad uczestniczkami zespołu Pussy Riot w Petersburgu obok Soboru Kazańskiego tenże artysta zaszył sobie usta grubą surową nitką. W rękach trzymał plakat, z którego można było odczytać: „Akcja Pussy Riot była odegraniem słynnej akcji Jezusa Chrystusa” (Mt. 21: 12-13)²⁰. Podobnie jak Pawleński, Roth-Krasnowa przekłada realne wy-

¹⁸ M. von Mayenburg, op. cit., s. 154.

¹⁹ Павленского вызвали на допрос по делу об акции на Красной площади, Информационно-аналитический портал Грани.Ру, 15.11.2013, [w:] электронный ресурс: <http://graniru.org/Politics/Russia/Politzei/m.221222.html> (11.05.2017).

²⁰ Ewangelia według św. Mateusza (21: 12-13):

Jezus w świątyni: A Jezus wszedł do świątyni i wyrzucił wszystkich sprzedających i kupujących w świątyni; powyrwał stoły zmieniających pieniądze oraz ławki tych, którzy

darzenia oraz przekonania na swoje ciało, za co – podobnie jak nauczycielka biologii – performer został poddany społecznemu ostracyzmowi i szykanom²¹.

Podsumowując należy podkreślić, że *Męczennicy* Mariusa von Mayenburga w rzeczywistości niemieckiej odbierane są jako ostrzeżenie przed pojawieniem się rozmaitych radykalnych interpretacji doktryn religijnych, natomiast w adaptacji Sieriebriennikowa znajdujemy autorskie dopowiedzenia, które wskazują na to, że przedstawiona historia jest częścią rosyjskiej rzeczywistości.

Kryzys tożsamości współczesnych Rosjan związany z dwoistością oceny własnej przeszłości staje się źródłem nowych konfliktów społecznych. Imperatyw poszukiwania i odzyskania duchowości utraconej w latach 90-tych, gdy dotychczasowe wartości zostały wyparte przez kult pieniądza i konsumpcji, sprawia, że w rzeczywistości rosyjskiej z jednej strony, dokonuje się polityczna rehabilitacja Stalina, z drugiej zaś – gwałtownie postępuje ekspansja religii prawosławnej, podporządkowując coraz to nowe obszary życia społecznego. Ta walka wzajemnie wykluczających się tendencji sprawia, że w kulturze pojawia taki typ bohatera jak Benjamin, który to cynicznie wykorzystuje i z ucznia staje się nauczycielem. Natomiast, i jest to bodajże najgłębsze przesłanie tegoż filmu Sieriebriennikowa, we współczesnej Rosji taki bohater jak Grisza, kaleka, homoseksualista, osoba raczej niereligijna – nie ma prawa się urodzić.

Bibliografia

- Assmann J., *Kultura pamięci*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2009.
- Halbwachs M., *Společne ramy pamięci*, przełożył i wstępem opatrzył M. Król, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Mayenburg M., *Męczennicy*, tłum. E. Ogrodowska-Jesionek, „Dialog” 2014, nr 1.
- Rodkiewicz W., Rogoża J., *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Seria „Punkt widzenia” 2015, nr 48, Wyd. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015.

sprzedawali gołębie. I rzekł do nich: „Napisane jest: Mój dom ma być domem modlitwy, a wy czynicie z niego jaskinię zbójców”.

²¹ W styczniu 2017 roku wraz ze swoją rodziną został zmuszony opuścić Rosję i starać się o azyl polityczny we Francji. W Rosji artyście i jego żonie postawiono zarzut dokonania gwałtu na rzekomo „bliskiej przyjaciółce”. Grozi im do 10 lat pozbawienia wolności, a dwóm córkom przymusowy pobyt w domu dziecka.

- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006.
- Ассманн Я., *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*, пер. М. Сокольской, Изд-во „Языки славянской культуры”, Москва 2004.
- Бердяев Н., *Духовные основы русской революции. Философия неравенства*, YMCA-Press, Париж 1990.
- Богданов К., *Народные скрепы: что есть фольклор и как сегодня изобретаются традиции*, Научный портал „Теории и практики”, 29.03.2016, [в:] электронный ресурс: <https://theoryandpractice.ru/posts/13197-folklore> (15.10.2017).
- Брагина Н., *Память в языке и культуре*, „Studia Philologica. Языки славянских культур”, Москва 2007.
- Коллонтай А., *Дорогу крылатому Эросу! (Письмо к трудящейся молодежи)*, [в:] электронный ресурс: https://www.marxists.org/russkij/kollontai/winged_eros.htm (12.09.2017).
- Павленского вызвали на допрос по делу об акции на Красной площади, Информационно-аналитический портал Грани.Ру, 15.11.2013, [w:] źródło elektroniczne: <http://graniru.org/Politics/Russia/Politzeki/m.221222.html> (11.05.2017).
- Серебренников К., *Ученик*, Нуре Film 2016 (DVD).
- Солженицын А., *Нобелевская лекция по литературе, 1972*, [в:] электронный ресурс: http://www.lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/s_nobel.txt_with-big-pictures.html (12.09.2017).
- Сурначева Е., *Ленточный конвейер*, „Коммерсантъ Власть” 2015, № 17–18.
- Ямпольский М., *Коллективная память на тропе победы*, Информационный портал Colta.ru, 08.05.2015, [в:] электронный ресурс: <https://www.colta.ru/articles/specials/7253> (12.09.2017).

